

Türkiye Cumhuriyeti Dış Politikasında Yeni Dönem: Uluslararası Siyasette Ankara'nın Artan Etkisi

New Era in the Foreign Policy of the Republic of Turkey: Ankara's Increasing Influence in International Politics

Anıl Çağlar ERKAN*

Özet

100 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca Türk dış politikasında önemli değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Söz konusu değişim ve dönüşümler kimi zaman radikal kimi zaman da manevra değişikliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika kapsamında önemli adımlar atıldığına tanıklık edilmektedir. Dolayısıyla geçmiş dönemlere nazaran daha farklı bir döneme geçişten söz etmek mümkündür. Türk dış politikasıyla ilişkili bu yeni dönemde en göze çarpan kuşkusuz daha aktif bir sürece geçiştir. 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen akabinde Türkiye Cumhuriyeti'nin temasları bunun göstergelerindedir. Tüm bunların ışığında çalışmada aktif bir Türk dış politikasına geçiş süreci ve bunun gelecek dönemlerdeki yansımaları ele alınmaktadır. Bu kapsamda süreçteki gelişmeler uluslararası siyasette Ankara'nın artan etkisinin başladığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ankara, Türk Dış Politikası, Kazan-Kazan, Kalpgah

Abstract

During the 100-year history of the Republic, important changes and transformations have been experienced in Turkish Foreign Policy. These changes and transformations sometimes appear as radical and sometimes as a change of maneuver. In this direction, it is witnessed that important steps have been taken within the scope of the foreign policy of the Republic of Türkiye after the 2023 Presidential elections. Therefore, it is possible to talk about a transition to a different period compared to previous periods. The most striking thing in this new era of Turkish foreign policy is undoubtedly the transition to a more active process. The contacts of the Republic of Türkiye right after the 2023 Presidential elections are indicators of this. In the light of all these, this study deals with the transition process to an active Turkish foreign policy and its reflections in the future. In this context, the developments in the process indicate that Ankara's increasing influence in international politics has begun.

Keywords: Türkiye, Ankara, Turkish Foreign Policy, Win-Win, Heartland

*Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, acerkan@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9693-6556

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti (Türkiye) 100 yıllık tarihi boyunca hemen hemen her dönemde uluslararası siyasetin gündeminde bir şekilde en üst sıralarda yer alan aktörlerdendir. Bununla birlikte gerek Soğuk Savaş dönemi gerekse ertesinde uluslararası siyasetin ana gündemini teşkil eden hadiselerde Türkiye'nin bir şekilde konuya dâhil olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bu durumunu iki başlık temelinde açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki Türkiye'nin kuruluşundan bu yana yaşanan kritik hadiselerin ülke coğrafyasına yakın yerlerde olmasıyla bir diğeri tarihleri boyunca Türklerin dış ilişkilerdeki etkin rolleridir. Öyle ki Türkiye coğrafyası son derece kritik bir lokasyondadır ve bu durum Türklerin siyasi yetenekleriyle birleşince Türkiye'nin küresel ölçekte en önemli aktörlerden birisi olması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Türkiye'nin küresel siyasetteki öneminin tartışmasızdır. Şüphesiz başta Ankara olmak üzere devlet idaresi bunun bilincinde hareket etmektedir. Ankara'nın dış politikaya yönelik hassasiyeti ve stratejik yaklaşımı söz konusu farkındalığın göstergelerindedir. Bununla birlikte Türkiye'nin dış siyasetteki hassasiyeti ve stratejik yaklaşımı sadece teoride kalmamaktadır. Dolayısıyla pratikte de birçok gelişmede Türkiye'nin hassasiyetleri ve yaklaşımları açıkça görülmektedir. Bu doğrultuda en önemli göstergelerin başında "Türk Dış Politikasının (TDP)" çağın gerekliliklerine uygun olarak revize ediliyor olması gelmektedir. Bu bağlamda TDP'nin dinamik bir nitelik taşıdığını ifade etmek mümkündür. TDP'nin söz konusu niteliği bu alanın tamamen ülkenin ulusal çıkarlarına hizmet etmesi ve dolayısıyla devletin bekası için hayati önem taşımasıyla ilişkilidir. Öyle ki özellikle son birkaç yıldan bu yana yaşananlar Türkiye'nin dış siyasetteki gelişimini ve ilerleyişini açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin elde ettiği kazanımlar da şüphesiz doğru yolda olduğu anlamına gelmektedir. Öyle ki eldeki veriler uluslararası siyasette Ankara merkezli bir döneme geçildiğine işaret etmektedir. Tüm bunlar ışığında çalışma kapsamında yeni dönemde TDP'nin temel karakteristiği ve uluslararası siyasette Ankara'nın artan etkisine doğru gidişat süreci analiz edilmektedir.

1. Türk Dış Politikası ve Değişimin Dinamikleri

TDP'nin değişim ve dönüşüm geçirmesini salt dönemsel bir takım gelişmelerle açıklamak son derece yanıltıcıdır. Zaten TDP'nin en temel özelliği dinamizmdir. Dolayısıyla TDP için değişim ve dönüşüm beklenmedik bir durum değildir. Hatta uluslararası ilişkiler açısından bu son derece olağandır. Öyle ki uluslararası ilişkiler kapsamında genellemelerden ve sabit durumlardan söz etmek son derece güçtür. Hatta imkânsız gibi bir şeydir. Bu doğrultuda TDP'nin değişim ve dönüşüm geçirmemesi yönündeki bir beklenti içine girmek son derece irrasyoneldir. Kısacası TDP'nin değişim ve dönüşümünü çağın dinamizminden kaynaklanan bir zorunluluk olarak değerlendirmek daha doğrudur.

TDP'nin değişim ve dönüşümünde bir takım dinamiklerden söz etmek mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye için devletin ulusal çıkarlarını ve ulusal güvenliğini olumsuz yönde etkileyecek bir takım dinamikler ön plana çıkmaktadır. 15 Temmuz darbe girişimi bunlardan sadece bir tanesidir. Buna karşın 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde yaşananların TDP'nin son dönemlerdeki değişim ve dönüşüm süreci açısından tartışmasız en önemli dinamiktir. En başta Türkiye, yaşanan bu hadiseyle birlikte başta "Batıya" körü körüne bağımlılık gibi kendisine zarar verebilecek daha birçok prensipten vazgeçmiştir. Bu noktada 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi Türkiye'de karar alıcıların ulusal güvenlik endişelerini arttıran gelişmelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan, 2022: 1173). Yaşanan bu gelişme zaten Türkiye için var olan Batılı müttefiklerine karşı hayal

kırıklıklarının daha da çoğalmasına neden olmuştur. Bu süreçte hayal kırıklığına neden olan müttefiklerin başında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gelmektedir. Bu bağlamda ABD'nin gerek 15 Temmuz hadisesi sürecindeki isteksiz tavrı ve PKK'nın Suriye kolu YPG'ye destek veren gibi bir anlayış benimser hale gelmesinin Türkiye karar alıcıları için bir ulusal güvenlik sorununa dönüşmesi gibi daha birçok hadisenin batıya karşı hayal kırıklığına neden olduğunu ifade etmek mümkündür. Böylesi bir ortamda TDP'nün değişim ve dönüşümü de kaçınılmaz hale gelmektedir.

2. Türk Dış Politikasında Yeni Dönem

TDP'nün yeni dönemi kapsamında öne çıkan bir takım özellikleri göze çarpmaktadır. Söz konusu özelliklerden bazıları proaktif, girişimci, aktif ve pragmatik anlayışın benimsenmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

2.1. Proaktif Türk Dış Politikası

Proaktiflik kavramı, genel anlamıyla “ön almak” demektir. Dolayısıyla “proaktif dış politika” uluslararası arenadaki her türlü gelişmeyi önceden görüp, beklenmedik çıktılarının meydana gelmesini engellemek, bu minvalde önlemler almak ve/veya daha avantajlı bir konum elde etmek maksadıyla daha ilk andan itibaren belirgin bir tutum takınmak, reaksiyona geçmek anlamı taşımaktadır (Şener, 2013).

Uluslararası ilişkiler düzeninin küresel bir hal almaya başladığı aşikârdır. Bununla ilişkili olarak diplomasi kurumunda da benzer bir dönüşümden söz etmek mümkündür. Küresel diplomaside belki de en önemli tartışma 21.yy'dan itibaren diplomaside iki taraflılıktan çok taraflılığa doğru evrim çerçevesindedir (Baba, 2017: 575). Bu bağlamda evrimle birlikte bir nevi yeni sürüm diplomasi kavramından söz etmek mümkündür. Bu yeni sürümle birlikte, “yeni” çok taraflılık olarak nitelendirilen diplomasinin ortaya çıkmasında ve uygulanmasında git gide daha fazla paydaş yer almaktadır (Baba, 2017: 575). Örneğin “yeni” diplomasiyle devlet-devlet arasındaki ilişkiler halk-halk arasındaki ilişkilerle birleşmiştir. Böylesi bir ortamda proaktif bir dış politika davranışı geliştirmek zorunlu hale gelmiştir. Baba (2017: 575)'in “*Politika yapıcılar için etkili proaktif diplomatik davranış geliştirmek için 'sıradan insanlar' ile ilgili diplomatik uygulamalar geliştirmek neredeyse bir zorunluluk haline gelmiştir*” şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceleri desteklemektedir.

Sonuç olarak TDP'nün geçtiğimiz yüzyılın üçüncü çeyreğinde belirginleşen geleneksel karakteristiğine nazaran son birkaç on yıllık dönemde daha çok boyutlu, proaktif ve düzen üretici bir yapıya evirildiği konusunda akademik ve politika odaklı çevrelerde geniş bir konsensüs oluşmuştur. Türkiye'nin yeni milenyumun ilk on yılından itibaren görünür hale gelen ana öncelikleri, teorik temelleri ve söylemleri bunun göstergelerindedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri eski Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun “Biz de büyük Türkiye'ye yakışır çok yönlü proaktif dış politika izlemeye çalışıyoruz” şeklindeki ifadelerini bu kapsamda ele almak mümkündür (Anadolu Ajansı, 2017).

2.1. Girişimci ve İnsani Dış Politika

Küresel ölçekte yaşanan sorunların neden olduğu belirsizlik ortamı ve jeopolitik mücadelelerin yeniden ortaya çıkması gibi geçmişten kalan problemler devletlerin politika yapıcıları ve karar alıcılarının basiretli olmasını zorunlu hale getirmektedir. Öyle ki başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere uluslararası organizasyonların devletlerin ulusal güvenlikleri açısından birincil tehditler arasında yer alan savaşlar, iklim değişikliği, terörizm, ırkçılık, gıda ve enerji güvenliği gibi günümüzün sorunlarına etkili karşılıklar ve kalıcı çözümler bulmakta yetersiz kalmaktadır. Ancak çok taraflılığın ve kolektif işbirliğinin

küresel ölçekli krizler başta olmak üzere devletlerin ulusal güvenliğini tehdit eden başlıca sorunların çözümü bakımından yetersiz kalması, söz konusu mekanizmaların işlev ve fonksiyonları ya da önemlerini kaybettiği anlamına gelmemektedir. Tam aksine söz konusu kurum ve kuruluşlar hâlihazırda da uluslararası siyasetin en önemli oluşumlarıdır. Buna karşın bir takım revize ve değişikliklerle daha işlevsel hale getirilmeleri gerekmektedir. Türkiye'nin "Girişimci ve İnsani Dış Politika" anlayışı bu noktada devreye girmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın 2023 yılı Mali Bütçe Teklifi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık'ta Türkiye'nin bu yöndeki gayeleri şu şekilde ifade edilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022: 4);

"Cumhuriyetimizin kuruluşunun 100'üncü yıldönümüne yaklaştığımız bu dönemde 2023 hedeflerimiz doğrultusunda takip ettiğimiz dış politika anlayışı gerek kendi çevremizde gerek ötesindeki tüm gelişmeleri yakından takip ederek ortaya çıkabilecek sorunlara en erken aşamada müdahil olunmasını ve böylece ulusal çıkarlarımızın korunmasını hedeflemektedir."

Küresel ölçekte krizlere neden olan ve hemen hemen her devletin ulusal güvenliğini tehdit eden sorunların çözümünde başta BM olmak üzere uluslararası organizasyonların nispeten etkisiz kaldığı böylesi bir ortamda Türkiye, girişimci ve insani dış politikasıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "Dünya Beşten Büyüktür" şiarı ve "Daha Adil Bir Dünya Mümkün" anlayışıyla bir taraftan daha adil bir dünya inşa edilmesi için kapsayıcı, şeffaf ve hesap verebilir bir küresel yönetim sistemi tesis edilmesi için çaba sarf etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022: 4). Diğer taraftan Türkiye, krizlerle çevrili bir coğrafyada milli çıkarlarıyla tarihi sorumlulukları çerçevesinde sahada ve masada etkin varlık göstermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022: 4). Bu bağlamda 2022 yılında Türkiye, uluslararası hukuk, meşruiyet ve diyaloga öncelik veren, insan odaklı, bölgesel istikrarı gözeten ve değişen şartlara anında mukabele edebilen yerli ve milli dış politika anlayışını kararlılıkla hayata geçirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022: 4-5).

Köklü bir diplomasi geleneğine sahip olan Türkiye, dış politikasında merkezi coğrafi konumu, tarihi zenginliği, kuvvetli kurumları, güçlü insan kaynakları ve dinamik ekonomisinin de aralarında yer aldığı birçok unsurdan güç almaktadır. Böylece gelenek ile gelecek arasında köprüler kurulmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023). Bu doğrultuda en doğudaki Avrupa ve en batıdaki Asya ülkesi olan Türkiye mevcut stratejik ilişkilerini güçlendirmeyi ve yenilerini geliştirmek gayesindedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023). Türkiye'nin bu yöndeki gayesi küresel ölçekte devletlerin ulusal güvenlikleri için tehdit unsuru haline gelen krizlerin çözümü noktasında kolektif işbirliği mekanizmalarını işlevsel hale getirmek ve çok taraflılığı teşvik etmektir. Çünkü bir takım sorunların çözüme kavuşturulması sadece kolektif işbirliği ve çok taraflılık gibi mekanizmalarla mümkündür. Dolayısıyla Türkiye kimi zaman söz konusu mekanizmalarla kimi zaman da bireysel girişimleriyle bu denli kritik önemdeki sorunların çözüme kavuşturulması yönünde ciddi bir efor sarf etmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin kıtımızı etkileyen başta kitlesel göç hareketleri ve enerji güvenliği gibi alanlarda girişimlerde bulunduğu tanıklık edilmektedir. Enerji hatlarının merkezi ve transit ülkesi konumundaki Türkiye'nin, Avrupa ve dünyanın enerji güvenliğinde hayati rol oynar hale gelmesini bu kapsamda ele almak mümkündür (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023).

3. Yeni Dönem Türk Dış Politikasının Başarısı ve Arka Plan

Türkiye'nin uluslararası arenada daha da etkin bir aktör haline gelmesi şüphesiz yeni dönem TDP'nin başarısı ve elde edilen kazanımlarla ilişkilidir. Çünkü böylesi bir yükselişin tesadüflere dayandırılması hem imkânsız hem de akılcı değildir. Dolayısıyla Türkiye'nin yükselişi, yeni dönem TDP'nin başarısı ve uluslararası arenadaki etkinlik arasındaki bir bağlantı söz konusudur. Öyle ki gelinen son noktada Türkiye, Avrupa Birliği (AB) üyeliği için kapıda bekletilen, denge siyasetiyle varlığını devam ettirmeye çalışan bir aktör olmanın çok ötesindedir. Recep Tayyip Erdoğan'ın "Dünya Beşten Büyüktür" ilkesiyle başta Güvenlik Konseyi olmak üzere BM ve diğer çoktarafli kurumların günümüzün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde reforma tabi tutulmasını savunması (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023), Türkiye'nin hali hazırdaki seviyesinin göstergelerindedir. Bununla ilişkili olarak diğer bir takım göstergeler de mevcuttur. Bu doğrultuda Türkiye'nin çatışmaların çözümü, arabuluculuk, etnik ve dini nefret, gıda güvenliği, aşırıçılık, yabancı düşmanlığı, İslam karşıtlığı ve terörizm gibi daha birçok günümüzde insanlığın müzdarip olduğu sorunların çözüme kavuşturulması noktasındaki etkin rolünü bu kapsamda ele almak mümkündür.

Başarılı dış politikanın bir takım gerekliliklerin yerine getirilmesiyle mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu gerekliliklerin başında şüphesiz dışa bağımlılığın ya ortadan kaldırılması ya da en alt düzeye indirilmesi gelmektedir. Çünkü özellikle karşılıklı bağımlılık ilişkisinde Türkiye'nin bir diğer aktöre (dışa) bağımlılığı en başta diplomaside pazarlık gücünü olumsuz etkilemekte ve dolayısıyla bağımsız bir dış politika seyrini sekteye uğratma tehlikesi gibi bir ulusal güvenlik sorunu ortaya çıkması ihtimali taşımaktadır. Dolayısıyla son yıllarda başta TDP olmak üzere güvenlik ve savunma politikasına damga vuran doktriner değişimin¹ başarıya ulaşması noktasında Türkiye'nin öncelikle bağımsızlaşma mücadelesindeki başarısının altını çizmekte fayda vardır. Örneğin Türkiye'nin savunma sektöründeki gelişiminin proaktif dış politika açısından ciddi oranda katkı yaptığını söyleyebiliriz. Bu kapsamda özellikle yerlilik, millilik ve stratejik otonomi hedefleri doğrultusunda savunmaya yüksek bütçeli mali kaynakların aktarılması sağlanırken; mevcut siyasi irade, ülke içerisinde savunma ekosisteminin teşekkülünü hem Türkiye'nin öz savunması hem savunma pazarının ihracat potansiyeli açısından elzem görerek istikrarlı bir teşvik mekanizmasını hayata geçirmiştir (Anadolu Ajansı, 2017).

Türkiye'nin savunma sanayisindeki son yıllarda yakaladığı yükselişin birbiriyle bağlantılı iki önemli etkisi vardır. Bunlardan ilki artık Türkiye küresel savunma pazarında bir oyuncu haline gelmesi ve oyun değiştirici bir sonuç üreten aktöre dönüşmesiyle bir diğeri -bununla bağlantılı olarak- Ankara'nın bu alandaki özgüveninin TDP'na yansımalarıdır. Dolayısıyla giderek çeşitlenen ürün skalasıyla askeri teknolojinin TDP'na hizmet etmeye başladığını söyleyebiliriz (Yeşiltaş, 2022).

Türkiye'nin savunma sanayisindeki gelişimi ve ilerleyişi uluslararası siyaset kapsamında iki açıdan son derece önemlidir. Bunlardan ilki Türkiye'nin bu alandaki bağımsızlığı materyal gücün öneminin göreceli olarak devam ettiği bir ortamda askeri güç kapasitesini arttırmayıken bir diğeri ekonomik güç açısından da kazanımlar elde etmesidir. Tüm bu unsurlar bir araya geldiğinde Türkiye'nin gücün sert ve yumuşak unsurları noktasındaki kazanımı dolayısıyla akıllı güç bakımından da avantajlı konuma gelmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin dışa bağımlılığın azaltılmasıyla akıllı güç sahibi

¹ 2002 sonrası dönemde ekonomik stratejiyle dış politika yapımı arasındaki üretken sinerjinin en önemli yönlerinden biri, içe dönüklükten geçiş yaşayan birçok ülkede olduğu gibi, proaktif ve çok boyutlu bir dış politika yaklaşımının benimsenmesidir. İthal ikameci rejimler, dışa dönük ihracatı teşvik stratejilerine dönüşmektedir (Ünay, 2010: 29).

bir aktöre dönüşümü ise doğrudan diplomasideki pazarlık gücünü ve uluslararası arenadaki pozisyonundaki yükselişi anlamına gelmektedir. Böylesi bir ortamda TDP'nun başarısı kaçınılmazdır.

Yeni dönem TDP'nın başarısındaki bir diğer bağımsızlık alanı karşılıklı bağımlılık ilişkisinin hemen hemen bütün unsurlarını yansıtan ve ulusal güvenliğin en önemli bileşenlerinden birisi haline gelen enerji sektörüdür. Bilindiği üzere yakın tarihe kadar Türkiye'nin enerji sektöründeki faaliyetleri sismik araştırmaların ötesine geçememiştir. Bu durum tamamen sektöründeki imkânların kısıtlı olmasından kaynaklanmıştır. Ancak Türkiye'nin özellikle yakın tarihte uygulamaya koyduğu "Milli Enerji ve Maden Politikası" strateji belgesiyle enerji alanında yeni bir döneme geçilmiştir.

Türkiye'nin enerji sektöründeki gelişimi doğrultusundaki ilk aşama, enerji ithalat bağımlılığının azaltılmasına yönelik girişimlerden meydana gelmektedir. Bu doğrultuda belki de en etkili strateji, çeşitlendirmedir. Çeşitlendirme stratejisi ise birden fazla alandaki uygulamalarla mümkündür. Bununla birlikte çeşitlendirmenin sadece bir boyutuna ağırlık verilmesi kısa vadede başarı gibi görülse de orta ve uzun vadede tamamen zarar haline dönüşebilmekte, dolayısıyla enerji güvenliği gibi kritik bir yaşamsal ulusal güvenlik tehdidi meydana gelebilmektedir. Türkiye açısından ele alındığında Ankara'nın bunun bilincinde hareket ettiği görülmektedir. Bu bağlamda enerji ithalat bağımlılığının azaltılması kapsamında çeşitlendirme stratejilerini hem kaynak hem de tedarikçiler boyutları göz önüne alınarak gerçekleştirilmesinin Türkiye'nin enerji alanındaki gelişimine ciddi ölçüde katkı yaptığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin çeşitlendirme stratejileri kapsamındaki başlıca uygulamalarını Akkuyu Nükleer Santral inşası, TANAP, Türk Devletleri Teşkilatı'yla temaslar, LNG alanındaki girişimler olarak sıralayabiliriz.

Türkiye'nin enerji alanındaki gelişimine giden ikinci aşama, sektörün işlevsel hale getirilmesidir. Bu doğrultuda özellikle Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ciddi bir gelişim göstermiştir. Türkiye artık enerji sektörü açısından kritik önem taşıyan teknolojik donanımı büyük oranda yerli ve milli olarak elde etmiş ve yürüttüğü faaliyetlerle kısa bir sürede bu alanda ciddi kazanımlar elde etmiştir. Karadeniz'de keşfedilen doğal gaz, Doğu Akdeniz'deki arama ve sondaj faaliyetlerini ve Gabar'da keşfedilen petrol söz konusu kazanımların bir bölümüdür. Türkiye'nin enerji alanındaki en büyük kazanımı ise şüphesiz ithalat bağımlılığının gerek kaynak gerekse donanım açısından ciddi oranda azaltılmasıdır. Zira son zamanlarda Türkiye, sadece sınırları içerisinde enerji faaliyetleri yürüten bir aktör olmanın ötesine geçerek başta başta teknoloji olmak üzere ihracatçı haline gelmiştir.

Türkiye'nin enerji alanındaki gelişimine giden üçüncü aşama yenilenebilir enerjiyle ilişkilidir. Yenilenebilir enerjideki gelişim iki açıdan önemlidir. Bunlardan ilki kaynak çeşitlendirmesiyken, diğeri enerji dönüşümünün yaşandığı geçiş sürecine uyum sağlanmasıdır. Dolayısıyla Türkiye, bu alandaki ilerleyişiyle hem fosil enerjiye olan ithalat bağımlılığını azaltırken, küresel iklim değişikliği sorununun çözümüne katkı yapmaktadır. Buna karşın Türkiye'nin bu alanındaki gelişimi sadece tüketimdeki artışla sınırlı değildir. Öyle ki Türkiye aynı anda bu alandaki gerekli olan teknoloji ve hammadde açısından da ilerleme kaydetmektedir. Hâlihazırda Türkiye özellikle rüzgâr enerjisi teknolojileri ve bütün yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimi için gerekli olan hammaddeler konusunda önemli çalışmalar yürütmektedir. İzmir'in rüzgâr enerjisi pervanelerinde Avrupa pazarının %40'ına sahip olması ve Eskişehir'de dünyanın en büyük nadir toprak elementleri ve kritik minarel rezervlerinin keşfini bu kapsamda ele almak mümkündür.

Türkiye'nin enerji alanındaki gelişimine giden dördüncü aşama, enerji merkezi gagesidir. Türkiye bir süredir bu alanda ciddi bir efor sarf etmektedir. Türkiye'nin enerji merkezi haline gelmesi birçok açıdan önemli kazanımlar anlamına gelmektedir. En önemli kazanım şüphesiz Türkiye'nin dünya enerji piyasalarına yön veren başlıca aktörlerden biri haline gelmesidir.

Türkiye'nin başta savunma ve enerji alanlarındaki bağımsızlık süreci birçok açıdan önemlidir. Türkiye'nin uluslararası arenadaki güç, prestij ve pozisyonundaki yükselişle birlikte yeni dönem TDP'nun başarısını bu kapsamda ele almak mümkündür. Eldeki veriler kısa ve orta vadede uluslararası siyasetin Ankara merkezli hale geleceği yönündedir.

4. Proaktif Türk Dış Politikası Örnekleri

Türkiye'nin proaktif dış politika seyrini kanıtlayan bir takım örneklerden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte söz konusu örneklerin küresel siyasetin Ankara merkezli bir döneme geçişin zeminini oluşturduğu görülmektedir. Bu doğrultuda başlıca örnekler Türkiye'nin enerji merkezi olmak gagesi kapsamındaki başlıca girişimleri, Türk Devletleri Teşkilatı'yla (TDT) yakın ilişkiler, Mısır ve İsrail gibi ülkeler başta olmak üzere Doğu Akdeniz üzerindeki anlaşmazlıkların çözümüne yönelik temaslar, Körfez ülkeleriyle işbirliğine yönelik temaslar ve Yunanistan ile görüşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1. Enerji Merkezi Olma Yolunda Türkiye

Bağımsız bir dış politika yürütülebilmesi için en başlıca gerekliliklerden birisi karşılıklı bağımlılığın giderek daha karmaşık hale geldiği ve diplomaside pazarlık gücünün hayati önem taşıdığı bir uluslararası ilişkiler ortamında dışa bağımlılığın en alt düzeye indirilmesidir. Zira enerjideki dışa bağımlılığın minimum seviyelere düşürülmesi ulusal güvenlik ve uluslararası arenada Türkiye'ye kazanç sağlayacaktır. Son yıllarda Ankara bunun bilincinde hareket etmektedir. Enerji merkezi olmaya yönelik girişimler buna işeret etmektedir.

Türkiye'nin izafi konumundan kaynaklı kazançları bir takım projelerle jeopolitik getiriye dönüştürerek, başta enerji güvenliğinin arz boyutunu güvence altına almasını sağlayacak ve bu süreçte enerjide hem geçiş (transit) ülkesi hem de ticaret merkezi olma yolunda emin adımlarla ilerlediği bilinmektedir (Karagöl, 2016). Ancak bu çok kolay değildir. Bu noktada bir takım zorunlu nitelikler ve gereklilikler devreye girmektedir. Söz konusu niteliklerden birisi enerji merkezi ülkenin, enerji kaynaklarının akışını kendisine yönlendirebilecek bir coğrafi konumda olmasıdır. Türkiye'nin coğrafi konumu buna uygundur. Öncelikle Türkiye coğrafi açıdan, Dünya'daki petrol ve doğal gazın yaklaşık yüzde 75'ine en yakın konumdadır (Karagöl, 2016). Bu kapsamda Türkiye fosil enerji kaynakları açısından henüz tadarikçi konumda değildir ancak bu kaynakların uluslararası pazarlara transferinde ve ciddi oranda bir tüketici olması gibi unsurlarla ön plana çıkmaktadır (Karagöl, 2016).

Türkiye'nin enerji merkezi olma gagesi açısından "transfer" çok önemli olsa da tek başına yeterli değildir. Çünkü bu Türkiye'yi en fazla enerji koridoru pozisyonuna getirecektir. Bu ise Türkiye'nin enerji zengini Orta Asya ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya petrol ve doğal gazın transfer edildiği sıradan bir enerji koridoru olarak kalması demektir. Dolayısıyla enerji merkezi olmak için ayrıca kendi enerji ihtiyaçlarını karşılaması da gerekmektedir (Şahin, 2017). Bu doğrultuda Türkiye'nin enerji merkezi olabilmesi için sırasıyla enerji koridoru ve enerji hubü süreçlerinden geçmesi gerekmektedir.

Teknik olarak, bir enerji merkezi olmak, bir enerji geçiş koridoru olmaktan daha karmaşık bir sistemdir (Akyener ve Apaydın, 2016: 33). Herşeyden önce enerji merkezi, petrol ve gaz boru hatları, nükleer santraller, hidro santraller ve diğer enerji kaynakları yoluyla enerji dağıtımının kontrol mekanizmasını içermektedir (Akyener ve Apaydın, 2016: 33). Ayrıca yurt içi ihtiyaçların yanı sıra ihracat veya satış seçenekleri de sunmaktadır (Akyener ve Apaydın, 2016: 33). Bu nedenle, mevcut bir ithalatçı olan bir ülkenin enerji üssü olabilmesi ve ihracatçı düzeyine çıkabilmesi için kaynak çeşitliliğine sahip olması gerekmektedir (Akyener ve Apaydın, 2016: 33). Çeşitlilik, ulusal ve uluslararası bölgelerde inşa edilen devasa depolama kapasitelerini ve ticaret merkezlerini içermektedir (Akyener ve Apaydın, 2016: 33).

Eldeki veriler ışığında Türkiye'nin halihazırda ikinci aşamanın sonuna geldiğini söyleyebiliriz. Çeşitlendirme bağlamında ele alındığında Türkiye'nin gerek fosil enerji kaynakları açısından üretici konumuna gelmesi gerekse yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerji alanındaki atılımları milli kaynaklarının payının artması anlamına gelirken, alternatif tedarikçilere yönelmesi son derece önemli bir aşamanın geride bırakılması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin merkez olma yolundaki adımları için bir diğer önemli husus, depolama kapasitesi ve ticaret merkezlerinin inşa edilmesi kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Türkiye, halihazırda başta depolama tesisleri olmak üzere ticaret merkezi açısından da son derece ileri bir seviyededir. Depolama açısından ele alındığında 2007 yılından bu yana kapasitesini yüzde 187 oranında arttırmıştır (BOTAŞ, 2022). Halihazırda Türkiye'nin önemli doğal gaz depolama merkezleri Marmara Ereğlisi LNG terminali, Silivri doğal gaz depolama tesisi, Tuz Gölü doğal gaz depolama tesisi, Dörtyol Yüzer LNG Depolama ve Gazlaştırma (FSRU) Gemisi ve Saros FSRU tesisleridir. Silivri ve Tuz Gölü tesisleri doğal gazın depolanması, Dörtyol ve Saros FSRU tesisleri ise LNG faaliyetleri açısından son derece önemlidir. Öyle ki Silivri doğal gaz depolama tesisi Avrupa'nın en büyük kapasitesine sahip konumdadır. Söz konusu tesis Türkiye'de tüketimin en fazla yaşandığı dönemde bile doğal gaz talebinin yüzde 25'ini tek başına karşılayabilecek niteliktedir (Dünya Gazetesi, 2022). Öte yandan bir diğer önemli tesis olan Tuz Gölü Yeraltı Doğal Gaz Depolama Tesisinde yürütülen genişletme çalışmaları son aşamaya gelmiştir. Çalışmalar tamamlandığında mevcut durumdaki 1,2 milyar metreküp olan kapasitenin 5,4 milyar metreküpe yükselmesi söz konusudur (Dünya Gazetesi, 2022).

Türkiye'nin enerji merkezi olma gayesi doğrultusunda atmış olduğu adımlardan bir diğeri bu alandaki ticari faaliyetler için gerekli olan altyapı ve mekanizmaların inşasıdır. Bu kapsamda Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (EPIAŞ) önemli bir aktördür. EPIAŞ, Türkiye'nin "enerji ticaretinde merkez olma" hedefi doğrultusunda, enerji piyasalarının etkin, şeffaf, güvenilir, öngörülebilir ve sürdürülebilir biçimde işletilmesi ve geliştirilebilmesi için çalışmaktadır (EPIAŞ, t.y.). Tüm bunlar ışığında Avrupa'nın en büyük dört doğal gaz piyasalarından birisi olan, bölgenin en büyük LNG ve boru hattı giriş, iletim, dağıtım ve yer altı doğal gaz depolama kapasitesine sahip ülkesi olan, mevzuat ve düzenlemeler açısından ileri ve EPIAŞ gibi günden güne büyüyen ve oturmuş bir enerji borsasına sahip Türkiye'nin, potansiyeliyle Güneydoğu Avrupa ve Doğu Akdeniz'in en önemli ticaret merkezi olmaya hazır olduğunu söyleyebiliriz (Danış, 2023).

Türkiye enerji merkezi olmaya son derece yakındır. Basitçe enerji merkezi olmak, enerji hub faaliyetlerinden bir ileri seviye olarak tanımlanabilir (Akyener ve Apaydın, 2016: 33). Ayrıntılı olarak, bir enerji merkezi, nükleer enerji santralleri inşa etmek, kapsamlı petrol ve doğal gaz boru hattı altyapısı, artan sayıda rafineri, LNG terminalleri, doğal gaz

depolama tesisleri vb. gibi yüksek düzeyde enerji yatırımına ihtiyaç duymaktadır (Akyener ve Apaydın, 2016: 33). Ayrıca, bir enerji merkezi sürdürülebilir bir enerji sistemi ve yeterli enerji yoğunluğu sağlamalıdır. Bir enerji merkezi, enerji piyasasının fiyatlandırılması ve düzenleyici eylemler yoluyla bölgesel veya küresel enerji sektörüne liderlik etme yetkisine ve gücüne sahiptir (Akyener ve Apaydın, 2016: 33). Bu bağlamda Türkiye'nin gelinen noktada enerji merkezi olmaya hazır bir aktör olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'nin enerji alanındaki devam eden gelişiminin kendisini enerji merkezi haline getireceği tartışmasızdır.

Türkiye'nin gerek enerji sektöründeki gelişimi gerekse enerji rezervleri bakımından gelişimi ve çevre ülkelerle ilişkileri, coğrafi konumuyla birlikte değerlendirildiğinde enerji merkezi olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Türkiye açısından bu durum birçok noktada kazanca dönüşebilme potansiyeline sahiptir. Kısa vadedeki kazanımlar bunun örneklerindedir. Fakat asıl önemlisi Türkiye'nin küresel enerji denkleminin oyun kurucularından birisine dönüşüm sürecinin başlangıcıdır. Bu süreçte en önemli dinamiklerden birisi proaktif yeni dönem TDP'sının kapsamındaki stratejik hamlelerin başarıyla hayata geçirilmesidir.

4.2. Türk Devletleri Teşkilatıyla Yakın İlişkiler

İlk yıllarında uluslararası alanda tam anlamıyla etkili olamayan TDT, giderek tanınan bir işbirliği modeline dönüşme yolunda ilerlemektedir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2019). TDT'nin temelindeki fikri zeminin kadim bir tarihe dayanması ve üyelerinin nitelikleri göz önüne alındığında ciddi bir potansiyel taşıdığı anlaşılmaktadır (Kocaman, 2022). Bu doğrultuda TDT'nin taşıdığı potansiyelinin göstergelerinden bazılarını üye ülkelerin coğrafi konum, ekonomi, yeraltı ve yerüstü zenginlikler şeklinde sıralamak mümkündür.

TDT üyelerinin son derece kritik önemdeki Orta Asya'da bulunmaları coğrafi açıdan potansiyel göstergelerindedir. Zira tarihte bir zamanlar bu coğrafya medeniyetin beşiği ve dünyanın kalbi olarak lanse edilmiştir. Tarihi İpek Yolu'nun bu betimlemedeki önemli etkisi tartışmasızdır. Bununla birlikte Tarihi İpek Yolu'nun tekrardan hayata geçirilmesine yönelik girişimlere tanıklık edilmektedir. Bu kapsamda Tarihi İpek Yolu'nun devamı olarak nitelendirebileceğimiz Trans-Hazar Koridoru'nun da giderek Avrupa ve Asya arasındaki ticareti en güvenilir, kısa ve hızlı hale getirecek olmasını da bölgenin coğrafi açıdan önem kazanması kapsamında ele almak mümkündür (Kocaman, 2022).

TDT'nin potansiyeliyle ilişkili bir diğer husus üye ülkelerin coğrafi konumuyla bağlantılıdır. Tarihi İpek Yolu gibi önemli ticaret güzergahlarının yeniden hayata geçirilmesini TDT üyeleri için bir bakıma ekonomik potansiyel olarak nitelendirmek mümkündür. Uluslararası Para Fonu (IMF)'na bildirilen resmi veriler, TDT üye ve gözlemci ülkelerinin 2010-2021 arası dönemde uluslararası ticaretteki paylarının arttığı yönündedir (Kocaman, 2022). Bu ise söz konusu ülkelerin küresel ekonomiye entegrasyonunun arttığı anlamına gelmektedir (Kocaman, 2022). Bununla birlikte üye ülkelerin sahip oldukları ekonomik güç ayrı bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Eldeki veriler 2020 yılında TDT üyesi devletlerin toplam GSYİH'sının yaklaşık bir trilyon doları bulduğu yönündedir (Demir, 2022, s. 49). Bu ise Avrupa ve Orta Asya'nın toplam GSYİH'sının yaklaşık yüzde 4,5'ini ve dünyanın toplam GSYİH'sının yaklaşık yüzde 1,2'sine karşılık gelmektedir (Demir, 2022: 49). Ayrıca TDT üyelerinin toplam GSYİH'sının 2023'te oldukça yüksek bir büyüme oranıyla 1,3 trilyona çıkması beklenmektedir (Demir, 2022: 49).

TDT üyelerinin potansiyeliyle ilişkili bir diğer husus yeraltı ve yerüstü kaynaklarıdır. Zira coğrafyası muazzam enerji rezervleri ve stratejik öneme sahip enerji nakil yolları, teşkilat açısından önemli bir güç unsurudur. Örneğin Kazakistan'ın sahip olduğu petrol rezervi Avrasya'da ikinci, dünyada onikinci sıradadır (Demir, 2022: 49-50). Ayrıca doğal gaz ve kömür başta olmak üzere diğer enerji kaynakları açısından Kazakistan için benzer şeyleri söylemek mümkündür. Ülkenin halihazırda yaklaşık elli yıl yetecek doğal gaz, 250 yıl yetecek kömür ve dünyanın en büyük ikinci uranyum rezervlerine sahip olduğu bilinmektedir (Demir, 2022: 50). Bununla birlikte günümüzde dünyanın en önde gelen uranyum üreticilerinden birisi olan Kazakistan'ın enerji potansiyelinin sadece fosil kaynaklarla sınırlı olmadığını ve muazzam bir yenilenebilir enerji potansiyeline de sahip olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir (Demir, 2022: 50). Bu tabloya Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan ve kısa bir zaman diliminde teşkilata üye olması beklenen Türkmenistan eklendiğinde TDT'nin enerji konusundaki taşıdığı potansiyel daha anlaşılır hale gelmektedir.

TDT'nin sahip olduğu potansiyel teşkilatın gelişimi için şüphesiz tek başına yeterli değildir. Öyle ki bu alandaki faaliyetlerin sürdürülebilirliği ve kazanca dönüştürülmesi noktasında bir takım unsurlar devreye sokulmalıdır. Söz konusu unsurların başında enerji faaliyetleri için teknolojik donanım, finansal destek ve pazar ihtiyacıdır. Bu noktada bölge ülkeleri önemli ölçüde sıkıntı çekmektedir. Çünkü bölge ülkelerinin neredeyse tamamı hemen hemen her alanda ya Çin'e ya da Rusya'ya asimetrik şekilde bağımlı konumdadır. Böylesi bir ortamda pazarlık gücü bakımından yetersizlik gibi bir durum ortaya çıkmakta dolayısıyla bölge devletleri dış etkilere açık hale gelmektedirler. Böylesi bir ortamda TDT için Türkiye'nin bir nevi lokomotiflik misyonu üstlenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Türkiye'nin özellikle son dönemlerdeki girişimlerini bu kapsamda ele almak mümkündür. 2009 Nahçıvan Anlaşması'yla kurulan Türk Konseyi'nin 2021 yılındaki İstanbul Zirvesi'nde TDT'ye dönüşmesi Türkiye'nin oluşum için önemini ve gösterdiği hassasiyeti gözler önüne sermektedir (Yüce, 2022). Tüm bunlar ışığında Türkiye, TDT üyelerinin daha öncede değinilen sorunlarına kalıcı çözümler getirebilecek girişimlerinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Orta Asya doğal gazının TANAP üzerinden Avrupa'ya taşınması, dış yatırımların çekilmesi gibi batıya açılma kapsamındaki birçok girişimde bulunduğu bilinmektedir.

4.3. Körfez Ülkeleriyle İlişkiler

Türkiye-Körfez ülkeleri ilişkileri -Katar ve Kuveyt hariç tutulduğunda- inişli çıkışlı bir görünümde (Rakipoğlu, 2023). Özellikle son yıllardaki inişli çıkışlı seyrin en başlıca nedenlerinden birisi Arap devrimleri süresince gün yüzüne çıkan ideolojik temelli ayrışmaların neden olduğu kampaşmadır (Rakipoğlu, 2023). Bununla birlikte Temmuz 2023'e kadar ki süreç için de Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan'la Türkiye arasında bir rekabet ve çatışma ilişkisinin varlığından da söz etmek mümkündür. Tüm bunlara karşılık Temmuz 2023 itibariyle Türkiye ve Körfez ülkeleri arasında yeni bir dönemin başlangıcı söz konusudur. Yeni dönemin temel karakteristiğini de ilişkilerin tekrar yakınlaşması olarak nitelendirmek mümkündür. Taraflar arasındaki ilişkilerin yakınlaşma trendine doğru ilerleyişinde önemli faktörlerin etkisi söz konusudur. Bunlardan ilki konjonktürle ilişkili dinamikler iken bir diğeri yeni dönem TDP'nin proktif niteliği kapsamında karşımıza çıkmaktadır. Konjonktürle ilişkili başlıca dinamiklerin başında tarafların "kazan-kazan" anlayışını benimsemesi gelmektedir.

Türkiye'nin başta BAE ve Suudi Arabistan olmak üzere diğer Körfez Ülkeleri'ne ymmelik Temmuz 2023 tarihinden itibarenki temasları geçmişteki sıkıntıların aşıldığı yeni

bir döneme geçildiği izlenimi uyandırmaktadır. Taraflar arası ilişkilerdeki “kazan-kazan” anlayışı tamamen konjonktürle ilişkilidir. Rakipoğlu (2023: 9)’un “Türkiye ile Körfez ülkelerini yakınlaştıran temel unsur 2020’nin başından beri süregelen ve inşa edilen yeni bölgesel düzenle doğrudan ilintilidir” şeklindeki ifadeleri söz konusu düşünceyi destekleyici niteliktedir. Bu bağlamda yeni bölgesel düzenin Türkiye’nin BAE ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini yakınlaştırdığı, Katar ile ilişkilerini derinleştirdiğini ifade etmek mümkündür (Rakipoğlu, 2023: 9).

Rakipoğlu (2023: 9-10) “Söz konusu yakınlaşma ve işbirliğinin tahkim edildiği süreci yeni bölgesel düzenin şu üç boyutu üzerinden açıklanabilir olduğunu ifade etmektedir: i) Arap devrimleri ve bölgesel diplomasi, ii) stratejik otonomi arayışı ve güvenlik, iii) ekonomiyi öncelikle ve işbirliklerini derinleştirme”. Yeni bölgesel düzenle ilişkili bu boyutların ortak noktası bölge ülkelerinin takip ettiği politikalarının neden olduğu sonuçların kendilerine zarar verici yönde olduğunun farkına varılmasıdır. Bu bağlamda son birkaç yıldan bu yana ilk aşamada ortaya çıkan bölgesel aktörler arasındaki normalleşme sürecinin sonraki aşamada Türkiye ile yakınlaşmaya dönüşmesini yeni bölgesel düzenle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye açısından ele alındığında Körfez ülkeleriyle yakınlaşma sürecinin en temel dinamiği proaktif yeni dönem TDP’dir. Bu süreçteki gelişmeleri, Türkiye’nin uluslararası siyasetteki artan etkisi ve proaktif dış politika anlayışının başarısı olarak nitelendirmek mümkündür. Bu noktada Türkiye’nin öncelikle yeni bölgesel düzenin gerekliliklerini ve ortaya çıkan boyutlarını çok iyi analiz ettiği görülmektedir. Daha açık bir deyişle Ankara, bölgesel aktörlerle işbirliği yürütmeyi öncelleyen Körfez ülkelerinin, yeni bölgesel düzende ve uluslararası siyasette Türkiye ile işbirliğini önemli gördüğünü farkında hareket etmektedir (Rakipoğlu, 2023: 11).

Körfez ülkelerinin yeni bölgesel düzenin gereklilikleri birçok açıdan Türkiye için fırsat anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye ve Körfez ülkeleri arasındaki yakınlaşma sürecinin Ankara açısından çok önemli kazançları beraberinde getireceği tartışmasızdır. Bununla birlikte söz konusu kazançların Türkiye’nin uluslararası arenada başka bir seviyeye geçmesine neden olacak boyutlarda olduğunu ifade etmek mümkündür. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Temmuz 2023’teki Körfez turu sırasındaki temasları kapsamında yaşanan gelişmeler bunun göstergelerindedir. Bilindiği üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Körfez turunda üç ülkeyle işbirliğini güçlendiren anlaşmalar imzalanmıştır (Tosun, 2023). Öyle ki Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Körfez ziyaretinde yatırımdan sanayiye, savunmadan sağlığa, yenilenebilir enerjiden uzay endüstrisine birçok alandaki onsekiz anlaşma ve bir ortak bildiri imzalanmıştır (Tosun, 2023). Bu süreçteki imzalanan anlaşmalar ve ortak bildiri şu şekildedir: Diplomatik ilişkilerin kurulmasının 50. yıl dönümü dolayısıyla Katar’la imzalanan ortak bildiri, BAE ile 50,7 milyar dolarlık anlaşma ve ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine çıkartılmasına neden olan önüç belge, Suudi Arabistan’la imzalanan beş² mutabakat zaptı (Tosun, 2023).

Körfez ülkeleriyle yakınlaşma sürecinin Türkiye’ye sunduğu fırsat ve getirilerini iki başlıkta ele almak mümkündür. İlki ekonomi boyutudur. Milyarlarca dolar değerindeki anlaşmalar ve Körfez ülkelerinden üçünün Türkiye’de ciddi yatırımlar yapacak olmasını bu kapsamda ele almak mümkündür. Bir diğer başlık, yeni dönem TDP’nün başarı ve Türkiye’nin geleceğiyle ilişkilidir. Zira Türkiye bölge ülkelerinin kendisine ihtiyacının farkındalığıyla hareket etmiş ve enerji, savunma sanayii ve iletişim gibi kritik alanlardaki

² Bkz. (Tosun, 2023).

yükselişini uluslararası alanda da sürdürdümesine etki edecek düzeyde kazanım elde etme imkânına sahip olmuştur (Michalski ve Krzyżanowska, 2023).

4.4. Doğu Akdeniz Kapsamındaki Girişimler

Proaktif anlayış temelli yeni dönem TDP çerçevesinde Türkiye için bir diğer önemli konu Doğu Akdeniz meselesidir. Doğu Akdeniz meselesini önemli kılan başlıca unsurlar, enerji ve deniz ulaşım güzergâhlarıyla ilişkilidir. Fakat en önemli unsurun enerji olduğu tartışmasızdır. Çünkü Doğu Akdeniz'deki enerji rezervleri, en başta bölgedeki devletlerin enerji güvenliğinin arttırılması ve ekonomik kalkınmayı yönlendirmesi için inanılmaz derecede önemlidir (Güneş, 2022: 364). Hâlihazırda söz konusu coğrafya küresel petrol rezervlerinin yüzde 48'ini, doğal gaz rezervlerinin yüzde 40'ını barındırmakla birlikte Avrupa ve Ortadoğu gibi dünyanın önde gelen iki tüketici ve üreticisine komşu konumundadır (Güneş, 2022: 364). Bu stratejik coğrafya, sekiz havzayı (Kıbrıs havzası, Eratosthenes High, Lazkiye havzası, Levant havzası, Judea havzası, Nil Deltası havzası, Batı Arap vilayeti ve Zagros vilayeti) içermektedir (U.S. Energy Information Administration, 2013: 2). Ancak tarihsel hidrokarbon üretiminin çoğunluğu ve yakın dönemdeki gelişmeler göz önüne alındığında başlıca dört enerji bölgesinden söz etmek mümkündür. Afrodit, Leviathan, Nil ve Herodot söz konusu bölgelerdir (Güneş, 2022: 370).

Enerji kapsamında Doğu Akdeniz için 2009 yılı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kapsamda Amerikan Jeolojik Araştırmalar Merkezi (USGS)'nin yapmış olduğu çalışmalar neticesinde yayımlanmış olduğu rapor yeni bir sürece geçişi de beraberinde getirmiştir. USGS'nin raporunda yer alan Levant Havzası'nda toplamda 1,7 milyar varillik iki petrol rezervi ve çoğunluğu deniz yatağında olan çıkarılabilir doğal gaz rezervinin 3,45 trilyon metre küp olduğuna dair tahmini hesaplamalar tüm dünyada yankı uyandırmıştır (Alhan, 2021: 1442). Dolayısıyla böylesi bir ortamda başta "Uluslararası Enerji Şirketleri (UAŞ)" olmak üzere küresel aktörlerin bölgeye yönelik girişimlerde bulunması ve Doğu Akdeniz'in uluslararası siyasetin başlıca gündem maddelerinden birisi haline gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Doğu Akdeniz'e yönelik girişimlerde bulunan aktörlerden birisi Türkiye'dir. Zira Türkiye, yakın coğrafyasındaki gelişmelere son derece hızlı bir reaksiyon göstermiştir. Bu doğrultuda Doğu Akdeniz'de var olduğu kanıtlanan enerji kaynağı rezervlerinin deniz yatağında oluşu ve bu kaynakların tüketim sürecine kadar uzanan aşamalardaki faaliyetlerin başlıca konusunu denizin teşkil ediyor olması Türkiye'nin konuya ilişkin girişimlerinin ana çerçevesini teşkil etmiştir. "Mavi Vatan" konsepti bu süreçte son derece önemlidir. Bilindiği üzere 2006 yılında ulusal literatüre giren, 2019 yılına gelindiğinde uluslararası literatürde sıklıkla kullanılmaya başlayan ve Türkiye'nin denizlerdeki yetki alanlarını tanımlayan "Mavi Vatan" konsepti, Türkiye'nin denizlerdeki egemenlik alanlarını ve deniz stratejisinin önemli bir yönünü temsil etmektedir (Tutak ve Koçer, 2023: 6). Bu noktada Türkiye'nin proaktif TDP anlayışının bir başka yönü gün yüzüne çıkmaktadır. "Mavi Vatan" konseptinin benimsenmesi Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon rezervlerinin devletler arasındaki paylaşımına ilişkin esas meselenin, kıyıdaş devletlerin deniz yetki alanlarının belirlenmesindeki öneminin farkında olduğunun göstergelerindedir. Dolayısıyla Türkiye'nin egemenlik haklarını uluslararası hukuk nezdinde güvence altına aldığını söyleyebiliriz. Örneğin Türkiye, Doğu Akdeniz'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) 2003 yılında Mısır'la, 2007 yılında Lübnan'la ve 2010 yılında da İsrail'le yaptığı münhasır ekonomik bölge (MEB) anlaşmalarına kendisinin ve KKTC'nin egemenlik haklarına, çıkarlarına ters olduğu ve uluslararası hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle itiraz etmesini bu kapsamda ele almak mümkündür (Tok, 2021: 6).

Türkiye bölgesiyle ilişkili meselelerin ilerleyen dönemlerde diğer ülkeler arasındaki anlaşmalara itirazın yeterli olmayacağını farkındalığında hareket etmektedir. Örneğin diğer ülkelerin uluslararası hukuk ihlallerine karşılık Türkiye, KKTC'yle Eylül 2011'de Akdeniz'de Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması imzalamıştır (Tok, 2021: 6). Anlaşmanın hemen akabinde yapılan müzakereler neticesinde KKTC'nin TPAO'na petrol ve doğal gaz faaliyet ruhsatları vermesiyle Türkiye, Akdeniz'de sismik arama faaliyetlerine başlamıştır (Tok, 2021: 6). Dolayısıyla Türkiye gerek kendi gerek KKTC'nin egemenlik haklarının uluslararası hukuk nezdinde savunulması kapsamında faaliyete geçtiğine tanıklık edilmiştir.

Türkiye bölgedeki girişimleri kapsamında ayrıca kendi deniz egemenlik alanlarında sondaj faaliyetleri başlatmıştır. Bu doğrultuda Abdülhamid Han, Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz sondajı için Ağustos 2022'de ilk görevine uğurlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022). Buna karşın Abdülhamid Han'ın faaliyetlerine başlaması Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki ilk sondaj çalışması değildir. Türkiye bunun öncesinde de bölgede sondaj faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Ancak çeşitli nedenlerden dolayı süreçte kesintiler söz konusu olmuştur. Fakat bunun nedeni 2019 yılında Türkiye'nin bölgede yürüttüğü sondaj faaliyetlerine karşılık AB'nin yaptırım kararı değildir. Türkiye'nin AB'nin yaptırım kararına vermiş olduğu yanıt bunun en önemli delillerindedir. Öyle ki Türkiye Dışişleri Bakanlığı 28 Şubat 2020 tarihindeki açıklamasında "27 Şubat tarihli söz konusu yaptırım kararı, Doğu Akdeniz'de hem kendi haklarımızı hem Kıbrıs Türklerinin haklarını korumak konusundaki kararlılığımızı etkilemeyecek, bilakis daha da güçlendirecektir" şeklindeki ifadeleriyle böylesi bir olasılığı ortadan kaldırmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2020). Sürecin aksamasının asıl nedeni ise Covid-19 salgınıdır.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'le ilişkili girişimleri sadece enerji faaliyetleriyle sınırlı kalmamıştır. Zira Türkiye enerji diplomasi kapsamında da önemli girişimlerde bulunmuş ve birtakım kazanımlar elde etmiştir. Bunlardan en önemlisi Türkiye-Libya Deniz Sınırı Antlaşması'nın imzalanmasıdır. Bilindiği üzere aynı deniz alanına kıyıdaş olan devletler arasında, kıta sahanlığı ya da MEB sınırlarının oluşturulması, uluslararası hukukun hem ilgili yapılageliş hukuku kuralına hem de 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 74. ve 83. Maddelerine göre "anlaşma ile" yapılacaktır (Acer, 2020: 1). Bu hüküm temelinde hareket eden Türkiye, Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile 27 Kasım 2019 tarihinde iki ülkenin Uluslararası Hukuk'tan doğan haklarının muhafazası için "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" imzalamıştır (Acer, 2020: 1). Bu anlaşma doğrultusunda iki ülke Akdeniz'de karşılıklı kıyıları arasında deniz yetki alanları sınırını belirlemiştir (Acer, 2020: 1). Başta Yunanistan olmak üzere birçok ülke anlaşmaya karşı çıkmıştır. Buna karşılık dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu BM Genel Sekreteri'nin imzasını taşıyan 30 Eylül 2020 tarihli onay belgesini kamuoyuyla paylaşmış (Acer, 2020: 3). Dolayısıyla Türkiye-Libya arasındaki anlaşmanın BM tarafından tescil edilmesiyle Türkiye çok önemli bir kazanım elde etmiştir.

Türkiye-Libya arasında imzalanan ve BM tarafından tescil edilen deniz sınırı anlaşmasında da görüldüğü üzere başta kıyıdaş ülkeler olmak üzere daha birçok aktör, Türkiye'nin bölgedeki girişimlerine karşı çıkmıştır. Bu kapsamda söz konusu aktörlerin yalnızlaştırılmaya varan boyutlarda Türkiye'yi hedef aldığına tanıklık edilmiştir. Türkiye'nin yalnızlaştırılması kapsamındaki girişimler de cabasıdır. Bunun en önemli örneklerinden birisi şüphesiz Doğu Akdeniz Gaz Forumu'dur (EMGF). EMGF'nin yalnızlaştırılma gayesinin başlıca göstergesi Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki doğal gaz

çıkarma tartışmasında, Ankara'nın bölgesel rakiplerini bir araya getiriyor olması ve oluşumun dışında bırakılmasıdır (BBC Türkçe, 2020). Kökyay (2021: 231)'in Shama (2019: 10)'dan aktardığı "EMGF bölgesel gerilimleri hafifletmek yerine, mevcut sorunları ve kutuplaşmaları sürdürmektedir. Aslında, forum özünde bir Türk karşıtı eksene benziyor" şeklindeki ifadeleri bunun delillerindendir.

Enerjiyle ilişkili yaşanan gelişmeler doğrultusunda stratejik önemi daha da artan Doğu Akdeniz, tarafların uluslararası hukuk çatısı altında bir anlaşmayı tesis etmekten çok uzak olmaları nedeniyle kısa sürede anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Bununla birlikte özellikle kıyıdaş ülkelerin birbirinden ayrı ya da tüm kesimlerin dâhil edilmediği projeler üretilmeye başlanmıştır. Örneğin East-MED gibi üretilen projeler daha en başta "ölü" doğmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin dışarıda bırakılması, bölgedeki zenginliğin kazanca dönüştürülememesine neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen Türkiye başta Doğu Akdeniz olmak üzere diğer egemenlik alanlarındaki faaliyetlerine ve enerji sektörünü geliştirmeye devam etmiştir. Karadeniz'de keşfedilen doğal gaz rezervlerini ve yeni nesil enerji teknolojilerine sahip konuma gelmesini bunun örneklerindendir. Bu bağlamda Türkiye'nin, enerji krizi gibi sorunların çözümünde kendisine kilit roller atfedildiği güçlü bir aktör haline geldiğini söyleyebiliriz. Zira Rusya-Ukrayna çatışmalarının başlamasıyla patlak veren enerji krizinin, kısa sürede sınır aşan sorun haline dönüşmesiyle birlikte örneğin AB'nin Türkiye'nin kapısını çalması bunun göstergelerindendir. Öyle ki Doğu Akdeniz'deki enerji faaliyetlerinin sponsorlarından AB, enerji krizinin zarar vermeye başlamasıyla birlikte Türkiye karşıtı tutumundan bir nevi "U" dönüşü yapmıştır. Bu doğrultuda başta Fransa olmak üzere Türkiye'nin yalnızlaştırılması çabası içerisindeki AB, artık "Doğu Akdeniz'de Türkiye'siz bir çözüm imkânsız" sloganları atmaya başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte ABD'nin EastMed projesine verdiği destekten vazgeçtiğini açıklamasıyla da ütöpik proje adeta çöpe atılmıştır (YeniAkit, 2022).

Bu süreçte Türkiye'ye yönelik tutumunu değiştiren aktörler sadece AB ve ABD değildir. Birçok bölge ülkesi bu süreçte tutumlarını değiştirmişlerdir. Bunlardan en önemlileri bölgedeki enerjiyi hâlihazırda tüketim aşamasına getiren İsrail ve Mısır'dır. Bilindiği üzere Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Mısır Devlet Başkanı Abdülfettah es-Sisi'nin Dünya Kupası açılışı için gittikleri Katar'da el sıkışıp görüşmeleri, 2013 yılından bu yana buzdolabında olan Ankara-Kahire ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (BBC News Türkçe, 2022). Yaşanan bu gelişme şüphesiz tarafların enerji alanındaki girişimlerini de etkileyecektir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sisi'yle görüşmesi sırasındaki "Akdeniz'de barışı ikame edelim ve onunla beraber inşallah yolumuza devam edelim" şeklindeki ifadeleri bunun göstergelerindendir (BB CNews Türkçe, 2022). Erdoğan'ın ifadeleri Mısır cephesinden olumlu karşılanmıştır. Bunun akabinde ikili ilişkiler tekrardan büyükelçilik düzeyine çıkartılmıştır.

Türkiye'le yakınlaşma sürecine giren diğer ülke İsrail'dir. Bilindiği üzere geçmişte yaşanan birçok gelişme ikili ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Bununla birlikte Doğu Akdeniz'deki anlaşmazlıkların Türkiye'siz çözülemeyeceğinin anlaşılmasıyla birlikte Ankara-Telaviv ilişkilerinde tekrar ısınma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Öyle ki İsrail, Türkiye karşıtı tutumunu değiştirmeye başlamıştır.

Yaşanan son gelişmeler Türkiye'nin bazen tek başına kalarak sürdürdüğü ve bazı kesimlerce "kıymetli yalnızlık" olarak adlandırılan politikanın ne kadar haklı olduğunu göstermektedir (Oruç, 2022). Zira AB ve İsrail gibi Türkiye karşıtı aktörler, artık bölge ülkelerini Ankara'yla ilişkilerini yakınlaştırmaya teşvik etmeye başlamıştır. Bu kapsamda dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ve İtalya Başbakanı Mario

Draghi'nin İsrail ziyareti son derece önemlidir (Pınar, 2022). Ziyaret kapsamındaki görüşmelerde ithalat için Türkiye üzerinden bir boru inşası masaya getirilmiştir. Ayrıca bu gelişmelerin yaşandığı bir süreçte dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Herzog 2022 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve 28 Temmuz 2023 tarihinde de Başbakan Netanyahu'nun ziyareti ise İsrail'in iç sorunları ve sağlık nedenlerinden dolayı ertelenmiştir. Buna karşın iptal edilmemiştir. Dolayısıyla İsrail'in Türkiye ile yakınlaşma girişimlerinin önümüzdeki dönemlerde de devam edeceği tartışmasızdır.

4.5. İsveç'in NATO Üyeliği ve Türkiye

Türkiye, NATO'ya üye olmasıyla birlikte organizasyonun niteliğini ciddi ölçüde daha ileri bir seviyeye yükseltmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin NATO nezdindeki önemi her geçen gün artarak devam etmektedir. Rusya-Ukrayna arasındaki silahlı çatışma sürecinde Türkiye'nin ittifak nezdindeki önemi bir kez daha doğrulanmıştır. Çünkü NATO'nun Ukrayna'daki çatışmalarla Rusya'ya karşı cephe hattını genişletmek isterken kendi geleceğini Avrasya coğrafyasında görmektedir (Kaya, 2023). Dolayısıyla tarihsel süreçte yaşanan hemen hemen her hadisede olduğu gibi bu süreçte de Türkiye, NATO için kritik derecede önemli bir aktör olmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz NATO, Türkiye'nin gücünün sadece sınırlarla ve askeri gücüyle sınırlı olmadığını bilincindedir. Öyle ki Türkiye özellikle yeni dönem TDP kapsamında yakın çevresi başta olmak üzere bir takım coğrafyalarda etki sahası inşa etmektedir. Türk Dünyası ve Doğu Akdeniz bunun örneklerinden sadece bir kaçıdır. Dolayısıyla NATO'nun Avrasya stratejileri kapsamında Doğu Akdeniz'i kapsayacak şekilde Büyük Orta Doğu'ya hâkim olmak gayesi Türkiye'nin ittifak nezdinde çok daha önemli bir konuma gelmesinin önünü açmaktadır (Kaya, 2023). Bu bağlamda Türkiye'nin NATO açısından ittifakın vazgeçilmez bir üyesi ve kaybedilemeyecek kadar stratejik bir güç olduğunu söyleyebiliriz (Kaya, 2023). Ancak sanılanın aksine NATO, diğer hadiselerden farklı olarak bu dönemdeki önemini biraz geç farkına varmıştır. Öyle ki Türkiye, ittifaka üye olmasından bu yana NATO'nun kaidelerini sonuna kadar yerine getiriyor olsa da maalesef kendi ulusal güvenlikleri noktasında beklenen cevabı ve karşılığı özellikle son yıllarda bulamamıştır (Kaya, 2023). Bunun en önemli örneklerinden birisi terör konusunda Türkiye'nin değerli bir yalnızlık içinde mücadele verme sürecinden geçmesidir. Bu süreçte Türkiye, NATO tarafından hem yalnız bırakılmış hem de "yeni osmanlılık" ve "yayılmacılık" gibi uluslararası arenada Ankara'nın prestijini ve imajını zedeleyecek ithamların hedefi olmuştur. Fakat beklenenin aksine Türkiye bu süreçten zarar almak yerine daha da güçlenerek çıkmıştır. Bu noktada yeni dönem TDP çok önemli bir kılavuz olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin kendisini hedef alan söylemler, ithamlar ve yalnız bırakıldığı bir ortamda gerek alternatiflere yönelerek gerekse kendi savunma gücünü çok ileri seviyelere taşımasında yeni dönem TDP'nin yapmış olduğu katkılar tartışmasızdır. Öyle ki Türkiye s-400'ler gibi savunma sistemleri gibi başta Rusya'dan olmak üzere çeşitli aktörlerden NATO'ya alternatif silah sistemleri temin etmiş ve aynı zamanda özellikle insansız hava araçları (İHA), silahlı hava araçları (SİHA) gibi daha birçok alanda yerli ve milli imkânları temelinde geliştirerek sistemin başlıca güçlerinden birisi haline gelmiştir. Öyle ki son günlerde Türkiye'nin "oyun kurucu" rolüne hazır olduğu dile getirilmeye başlanmıştır.

NATO'nun Türkiye'yi yalnızlaştırması gibi girişimleri, beklenenin aksine daha da güçlenmesine ve dışa bağımlılığının önemli ölçüde azaltılmasına neden olmuştur. NATO geç de olsa bunun farkına varmıştır. NATO özellikle Rusya-Ukrayna arasındaki silahlı çatışmalardan bu yana Türkiye'ye ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi Finlandiya ve İsveç'in ittifaka üye olması sürecindeki gelişmelerdir.

Bu süreçte özellikle İsveç'in ittifaka üye olması kapsamındaki gelişmeler son derece önemlidir. Çünkü İsveç'in ittifak üyeliğine son derece önem veren NATO, Türkiye'nin onayına ihtiyaç duymaktadır. Bu ise İsveç'in üyeliği için çaba gösteren NATO'nun, Türkiye'yi ikna etmek zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Zira Türkiye, İsveç'in üyeliğini başta terör unsurlarına verdiği destek gibi bir takım gerekçelerle onaylamayacağını ilan etmiştir. Bununla birlikte NATO-Türkiye-İsveç arasında diplomasi trafiği süreci gün yüzüne çıkmıştır.

İsveç'in NATO'ya üyeliği kapsamında gerçekleştirilen diplomatik temasların birçoğunda Türkiye, buna onay vermeyeceğini ve Ankara'nın öne sürdüğü şartlara yönelik somut adımlar atılmasının zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir. İlk aşamada Türkiye'nin şartları karşılık bulmamış olsa da NATO ve İsveç kısa bir sürede bu anlayışından vazgeçmiştir. Halihazırda gelinen noktada Türkiye, İsveç ve NATO görüşmesinde İsveç'in Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ve vize serbestisi dâhil Türkiye'nin AB üyelik sürecine aktif destek vereceğini bildirmiştir (Anadolu Ajansı, 2023). Bununla birlikte NATO da benzer şekilde Türkiye'nin talepleri doğrultusunda somut adımlar atmıştır. NATO tarihinde ilk kez Terörle Mücadele Özel Koordinatörü pozisyonunun kurulması bunun örneklerindedir. Ancak Türkiye'nin öne sürdüğü şartlar sadece İsveç ve NATO'yla sınırlı değildir. Bu doğrultuda ABD'den de somut adımlar atması talep edilmiştir. ABD'nin Türkiye'ye yönelik F-16 satışını engellemekten vazgeçmesi gibi daha birçok şartı bu kapsamda ele almak mümkündür. Ama yine de Türkiye'nin süreçte önemli kazanımlar elde etmiş olması İsveç'in NATO'ya üyeliğini onayladığı anlamına gelmemektedir. Öyle ki Türkiye bu sürecin gidişatına sadece "yeşil ışık" yakmıştır. Dolayısıyla Türkiye henüz elindeki kozların tamamını kullanmış değildir. Çünkü Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İsveç'in NATO'ya üye olmasıyla ilişkili Parlamento'yu işaret etmesi son derece kritik bir hamledir. Dolayısıyla hâlihazırda İsveç NATO'ya üye olmamış sadece Türkiye, İsveç'in ittifaka katılım protokollerini TBMM'ye sevk etme kararı almıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin ittifak nezdinde daha da vazgeçilmez bir aktör haline geldiğini ifade etmek mümkündür.

4.6. Tahıl Koridoru

Rusya-Ukrayna arasındaki anlaşmazlıkların 24 Şubat 2022'de silahlı çatışmaya dönüşmesi birçok alanda küresel ölçekli krize neden olmuştur. Bunlardan belki de en önemlisi küresel gıda krizidir. Çünkü söz konusu çatışmalar dünyanın önde gelen tahıl üreticilerinden birisi olan Ukrayna coğrafyası merkezlidir. Yaşanan bu gelişmeler Ukrayna gibi dünyanın önde gelen tahıl tedarikçisinin üretimini durma noktasına gelmesi ve halihazırdakilerinin de ihraç edilmeme tehlikesidir. Ukrayna, dünyanın dördüncü büyük tahıl ihracatçısıdır. Ayçiçek yağının yüzde 42'si, mısırın yüzde 16'sı, buğdayın yüzde 9'u Ukrayna tarafından üretilmektedir (BBC News Türkçe, 2022). Dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna gibi bir küresel tahıl tedarikçisiyle silahlı çatışmaya girişmesinin küresel ölçekte bir krize dönüşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan silahlı çatışmalar süreci, sadece Ukrayna'nın tarım sistemini işleyişini sekteye uğratmamış aynı zamanda küresel gıda piyasalarını ve küresel gıda güvenliği üzerinde eşi benzeri görülmemiş zararlara neden olmuştur (Welsh, 2023). Bununla birlikte Rusya'nın Ukrayna'nın tarım sektörüyle bağlantılı çiftlikler ve altyapısına yönelik geniş çaplı saldırılar düzenlemesi durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Zira Ukrayna'nın tarım sektörüne yönelik saldırılar uydu görüntülerince kanıtlanmıştır (Welsh, 2023). Bu kapsamda resmi tahminlerine göre, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden bu yana 84.200 adet tarım makinesi tamamen veya kısmen hasar görmüş, dört milyon ton tahıl ve yağlı tohum tahrip edilmiş veya çalınmıştır. Bununla birlikte 9,4 milyon ton tarım ürünü

deposu hasar görmüş veya tahrip edilmiştir (Welsh, 2023). Ancak tarım sektöründeki tahribat sadece krizin sadece bir boyutudur. Dolayısıyla diğer bir takım faktörlerin krize katkısı söz konusudur. Bunlardan en önemlisi Ukrayna tahılının dünya pazarlarına ulaştırılmasının önündeki engellerdir. Zira Ukrayna tahılının önemli bölümü dünyaya ulaştırıldığı Karadeniz güzergâhı çatışmalar nedeniyle güvenlik tehdidi altındadır. Tüm bu şartlar bir araya geldiğinde ise küresel gıda krizi kaçınılmaz hale gelmektedir. Örneğin Nijerya'da makarna ve ekmek fiyatları yüzde 50'lere kadar artmış, Suriye'de iki katına çıkmış ve BM'ye göre Ukrayna'dan yılda bir milyon tona kadar buğday ithal eden Yemen'de tedarikteki düşüş nedeniyle un fiyatları yüzde 42 ekmek fiyatları ise yüzde 25 artmıştır (BBC News Türkçe, 2022). Bu bağlamda Ukrayna tahılının dünya pazarlarına erişiminin kısıtlanması ve sekteye uğraması gibi bir durumun başta Ortadoğu ve Afrika'daki birçok ülkede ciddi gıda sorunları yaşanmasına neden olabileceğini söyleyebiliriz (BBC News Türkçe, 2022).

Rusya-Ukrayna arasındaki silahlı çatışmaların tetiklediği küresel gıda krizi karşısında kısa vadede atılacak en rasyonel adım, en azından hâlihazırda üretilmiş olan tahılın dünya pazarlarına ulaştırılmasının önündeki engellerin kaldırılmasına yöneliktir. Ancak Rusya daha askeri müdahalesinin en başından itibaren başta Odesa, Çornomorsk ve Yujniy olmak üzere ülkenin önemli bir bölümünü abluka altına almıştır (Candan ve Halhallı, 2022: 368). Bu aşamada Türkiye'nin kilit rolü ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin Moskova-Kiev arasında patlak veren silahlı çatışmalar sürecinde önemli girişimlerde bulunduğu tanıklık edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin süreçteki girişimleri gıda krizi ihtimalinin ortaya çıkmasının çok daha öncesine dayanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kiev-Moskova arasındaki gerginliklerin daha tırmanma aşamasından itibaren sürece dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda çatışmaların topyekün bir savaşa dönüşmesine Türkiye'nin engel olduğu dâhil iddia edilebilir. Zira Türkiye en başta iki tarafı aynı masada buluşturabilen yegâne aktörlerdendir. Çünkü diğerlerinin bu yöndeki çağrılarına ve arabuluculuk girişimlerine kayıtsız kalan taraflar, Türkiye'nin davetiyle bir araya gelmişlerdir.

Moskova'nın güven duyduğu bir ülke olarak Türkiye neredeyse çatışmaların başında Ukrayna tahılının dünyaya ihracı adına Karadeniz'deki güvensiz ortamın giderilmesine çabalamıştır (Acer, 2023: 1). Bu kapsamda gösterilen çabaların en önemli kazanımlarından birisi 22 Temmuz 2022 tarihinde imzalanan ve kısaca tahıl koridoru anlaşmasıdır (Acer, 2023: 1). Anlaşma iki ayrı belgeden oluşmaktadır. Bunun nedeni tarafların aynı belgede biraraya gelmek istememeleridir (Acer, 2023: 1). Anlaşma kapsamındaki belgelerden ilki Rusya-BM-Türkiye arasında ikincisi ise Ukrayna-BM-Türkiye arasında imzalanmıştır. İlk aşamada dört ay boyunca geçerli olması ve sonrasında tarafların itirazı olmadığı takdirde yenilenmesi kararlaştırılan anlaşmayla birlikte her iki ülkenin Karadeniz limanlarına ulaşan üç güvenli koridor oluşturulmuş, İstanbul'da da tüm tarafların temsilcilerinden oluşan ve gıda yüklü gemilerin güvenli geçişini koordine ederek silah ve askeri malzeme taşınmasını engelleyecek bir ortak koordinasyon merkezi kurulmuştur (Acer, 2023: 2). Buna karşın uygulama aşamasında anlaşmanın Rusya'yla ilişkili bölümü tam anlamıyla uygulanmamıştır. Zira Rus ürünlerini de kapsamına rağmen uygulamaya gelindiğinde Moskova'ya yönelik yaptırım uygulamaları ve gübre taşıyan boru hattının saldırılar sonucu kullanılamaz hale gelmesinin anlaşmanın bir bölümünün uygulanmasına engel teşkil etmiştir. Ama yine de Rusya, Türkiye'nin taleplerini karşılar şekilde hareket etmiştir. Öyle ki Rusya'nın şartlar değişmemesine

rağmen anlaşmanın üç kez uzatılmasına onay vermiştir. Fakat Temmuz 2023'te Rusya'nın kendi talepleri karşılanana kadar anlaşmayı askıya alması engellenememiştir.

Rusya'nın tahıl koridoru anlaşmasını askıya alması tüm dünyada yankı uyandırmıştır. Öyle ki askeri çatışmaların şiddetinin daha da arttığı bir dönemde tahıl akışının durdurulması küresel gıda krizini bir kez daha gündeme getirmiştir. Yaşanan bu gelişme sonrasında sürecin eskisi gibi devam etmesi için ilk işaret edilen Türkiye olmuştur. Başta BM, ABD ve AB gibi küresel güçler olmak üzere neredeyse tüm dünya Türkiye'ye çağrıda bulunmuştur. Zaten bunların çok öncesinde harekete geçmiştir. Ancak Türkiye'nin bu girişimlerinin diğerlerinin çağrılarının aksine, tamamen insani, girişimci ve proaktif yeni dönem TDP'nin gerektirdiği şekilde hareket edilmesinin bir gerekliliği olduğunun vurgulamak gerekmektedir. Zira Türkiye artık dış etkilerin yönlendirebileceği bir aktör değildir. Aksine bağımsız ve küresel güç olmak yolunda ilerleyen bir aktördür. Yakın tarihteki her krizde tüm dünyanın Türkiye'nin kapısını çalması bunun göstergelerindedir.

Sonuç

Türkiye'nin özellikle son on yıllık bir zaman diliminden bu yana ulusal ve uluslararası alanda ciddi bir gelişim gösterdiği tartışmasızdır. Bu bağlamda ülke içindeki gelişimin dış politikaya etkisinden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'nin ülke içerisindeki gelişiminin doğrudan uluslararası alanda da kazanımı beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü yurtiçindeki siyasette ve ülkenin kritik sektörlerindeki yerlilik ve millilik anlayışının Türkiye için uluslararası arenada da kazanıma dönüştüğü açıkça görülmektedir. Yerlilik ve millilik anlayışının benimsenmesinin uluslararası alandaki gelişime belki de en önemli katkısı yeni dönem TDP'nin etkin bir şekilde uygulanması imkânının elde edilmesidir. Çünkü şüphesiz uluslararası siyasetteki etkinlik ve başarılar için salt politika belgeleri yayınlamak yeterli değildir. Bunun da ötesinde söz konusu politika belgesinin hayata geçirilmesi noktasında bir takım yeterlik ve niteliklere sahip olunması gerekmektedir. Türkiye açısından söz konusu gereklilikler büyük oranda yerlilik ve millilik anlayışı doğrultusunda kazanılmıştır.

Yeni dönem TDP'nin en önemli niteliği Cumhuriyet'in kurucu unsurları ve dış politika anlayışının temel direklerine sadık kalınmış olması ve bunlara dönemin şartlarıyla uyumlu ilkelerin eklenmesidir. Bu doğrultuda yeni dönem TDP'nin kurucu değerleri benimseyen, proaktif, girişimci ve insani nitelikleri taşıyan bir yapıya dönüşmesinden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla bu denli nitelikli bir yeni dönem TDP kılavuzluğunda hareket eden Türkiye'nin uluslararası alanda yükselişi engellenemez hale gelmektedir.

Yeni dönem TDP'nin Türkiye'nin uluslararası alandaki yükselişi kapsamında birbiriyle ilişkili iki boyutundan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Türkiye'nin dış siyasette elde ettiği başarılarla orantılı artan etkisiyken bir diğeri uluslararası ilişkilerin oyun kurucu aktörlerinden birisi haline gelmesine giden sürecin büyük oranda tamamlanmasıdır. Türkiye'nin bu yöndeki gelişimini destekleyici birçok argüman mevcuttur. Küresel ölçekli krizlerin çözüme kavuşturulması için dünyanın neredeyse tamamının Türkiye'nin kapısını çalması bunların sadece bir bölümüdür. Ama daha da önemlisi küresel siyasette Ankara'nın artan etkisine yönelik bulguların gün yüzüne çıkmaya başlamasıdır. Dolayısıyla Türkiye gelişimini bu yönde sürdürdüğü sürece kısa vadeden itibaren uluslararası siyasetin Ankara'nın artan etkisi de kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Acer, Y. (2020). "Türkiye-Libya Deniz Sınırı Antlaşması'nın Birleşmiş Milletler Tarafından Tescilinin Önemi", <https://setav.org/assets/uploads/2020/10/P298.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Acer, Y. (2023). "Tahıl Koridoru Anlaşmasının Uzatılması ve Türkiye'nin Rolü", <https://setav.org/assets/uploads/2023/03/P361.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Akyener, O., ve Apaydın, M. (2016). "Comments On The Role Of Turkey As An Energy Center" Energy Policy Turkey, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 32-41.
- Alhan, M. A. (2021). "Doğu Akdeniz Enerji Kaynakları Ekseninde, Türkiye, Avrupa ve ABD Basınındaki Haber Başlıklarının Karşılaştırmalı Duygu Analizi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 42, ss. 1438-1466.
- Anadolu Ajansı. (2017). "Çavuşoğlu Biz De Büyük Türkiye'ye Yakışır Çok Yönlü Proaktif Bir Dış Politika İzlemeye Çalışıyoruz", [https://www.sondakika.com/haber/haber-cavusoglu-biz-de-buyuk-turkiye-ye-yakisir-cok-9253838/](https://www.sondakika.com/haber/haber-cavusoglu-biz-de-buyuk-turkiye-ye-yakisir-cok-yonlu-proaktif-bir-dis-politika-izlemeye-calisiyoruz/), (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- Anadolu Ajansı. (2023). "Türkiye, İsveç ve NATO Görüşmesinde İsveç'in Türkiye'nin AB'ye Üyelik Sürecine Aktif Destek Vereceği Bildirildi", <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-isvec-ve-nato-gorusmesinde-isvecin-turkiyenin-abye-uyelik-surecine-aktif-destek-verecegi-bildirildi-/2941905>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Baba, G. (2017). "The Waves Of Turkey's Proactive Foreign Policy Hitting South-Asian Coasts, Turkey-Bangladesh Relations", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 30, ss. 573-584.
- BBC News Türkçe. (2022). "Tahılın Ukrayna'dan Çıkarılması Dünya İçin Neden Önemli?", <https://www.bbc.com/turkce/articles/cndy1jr6n8po>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- BBC Türkçe. (2020). "Doğu Akdeniz Gaz Forumu, Türkiye'ye Rakip Altı Ülke Bölgesel Kuruluş İçin Anlaşma İmzalarını Attı", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54252161>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- BBC News Türkçe. (2022). "Türkiye-Mısır Yakınlaşması Doğu Akdeniz'de Enerji Denklemi Nasıl Etkileyecek?", <https://www.bbc.com/turkce/articles/c90yke2xxvdo>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- BOTAŞ. (2022). "Enerji Merkezi Olma Yolunda BOTAŞ'tan Dev Adım", <https://www.botas.gov.tr/Icerik/enerji-merkezi-olma-yolunda-bo/700#s~,s.text=Depolama%20Kapasitesinde%20%187%20Artis&text=Böylece%20Tesisin%202021%20yilinda%20ulasilan,yuzde%208%27ine%20karşılık%20gelmekt edir>, (Erişim Tarihi: 14.08.2023).
- Candan, T., ve Halhallı, O. E. (2022). "Uluslararası Hukuk Açısından Tahıl Koridoru Andlaşması'nın Kısa Bir Analizi", Ankara Barosu Dergisi, Cilt: 80, Sayı: 4, ss. 363-404.
- Danış, E. E. (2023). "Gaz Ticaret Merkezi Olarak Türkiye", <https://kriterdergi.com/dosya-enerji/gaz-ticaret-merkezi-olarak-turkiye>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Demir, C. (2022). "The Organization of Turkic States, Implications For The Regional Balance Of Power", Güvenlik Stratejileri Dergisi, TDT Özel Sayısı, ss. 39-71.

- Doğan, Z. (2022). "Küresel, Bölgesel ve Ulusal Gelişmeler Bağlamında 2014 Sonrası (Erdoğan Dönemi) Türk Dış Politikası", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 3, ss. 1155-1182.
- Dünya Gazetesi. (2022). "Avrupa'nın En Büyük Gaz Depolama Merkezi Açıldı", <https://www.dunya.com/ekonomi/avrupanin-en-buyuk-gaz-depolama-merkezi-acildi-haberi-677748>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Elmalı, B. (2023). "The Post-Election Trajectory Of Turkish Foreign Policy", https://researchcentre.trtworld.com/wp-content/uploads/2023/06/Post-Election-Trajectory_V2-1.pdf, (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- EPIAŞ. (tarih yok). "Hakkımızda", <https://www.epias.com.tr/epias-kurumsal/hakkimizda/>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Güneş, A. (2022). "Deniz-Enerji Güvenliği İlişkisi Bağlamında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Enerji Politikalarının Analizi", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 363-391.
- Karagöl, E. T. (2016). "Türkiye Enerji Merkezi Olma Kapısını Aralıyor", <https://www.setav.org/turkiye-enerji-merkezi-olma-kapisini-araliyor/>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Kaya, F. (2023). "3 Soruda-Türkiye'nin NATO Serüveni ve İttifaktaki Rolü", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-turkiyenin-nato-seruveni-ve-ittifaktaki-rolu/2862843>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Kocaman, Ö. (2022). "Türk Devletleri Teşkilatı, Stratejik Bir Bakış", <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilati-stratejik-bir-bakis>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Kökyay, F. (2021). "Enerji Güvenliği Ekseninde Doğu Akdeniz Gaz Forumu", Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, ss. 216-239.
- Michalski, A., ve Krzyżanowska, Z. (2023). "Erdoğan Visits The Gulf States, Closer Cooperation", <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2023-07-24/erdogan-visits-gulf-states-closer-cooperation>, (Erişim Tarihi: 12.08.2023).
- Oruç, H. (2022). "Türkiye-İsrail Normalleşmesinin Enerji Boyutu", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-israil-normallesmesinin-enerji-boyutu/2531776>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Pınar, Ö. (2022). "AB ve İsrail'in Gaz Ticareti İçin Türkiye'den Geçecek Boru Hattı Da Masada", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61800510>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Rakipoğlu, M. (2023). "Türkiye-Körfez ilişkilerinde Yeni Dönem Çok Boyutlu İş Birlikleri ve Fırsatlar", <https://www.setav.org/analiz-turkiye-korfez-iliskilerinde-yeni-donem-cok-boyutlu-is-birlikleri-ve-firsatlar/>, (Erişim Tarihi: 12.08.2023).
- Shama, N. M. (2019). "The geopolitics of a Latent International Conflict in Eastern Mediterranean", <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2019/12/geopolitics-latent-international-conflict-eastern-mediterranean-191223074025635.html>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).

- Şahin, T. (2017). "Is Turkey Becoming an Energy Hub?", <https://www.trtworld.com/turkey/is-turkey-becoming-an-energy-hub-11912>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Şener, B. (2013). "Arap Baharı Sürecinde Türk Dış Politikasında Proaktiflik Yitimi", <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/arap-bahari-surecinde-turk-dis-politikasinda-proaktiflik-yitimii>, (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- Tok, A. (2021). Uluslararası Hukuka Göre Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Statüsü, İstanbul: İNSAMER.
- Tosun, M. (2023). "Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Körfez Turunda 3 Ülkeyle İşbirliğini Güçlendiren Anlaşmalar İmzalandı", <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdoganin-korfez-turunda-3-ulkeyle-isbirligini-guclendiren-anlasmalar-imzalandi/2950193>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Tutak, E., ve Koçer, G. (2023). "21. Yüzyıl Deniz Gücünün Askeri ve Ticari Perspektiften Analizi İçin Yeni Bir Yaklaşım Önerisi, Türkiye Örneği", Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 1, ss. 1-17.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2019). "Türk Devletleri Teşkilatı", <https://www.turkicstates.org/tr/turk-konseyi-hakkinda>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2022). "Türkiye'nin Dördüncü Sondaj Gemisi Doğu Akdeniz'de", https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiyenin-4-sondaj-gemisi-dogu-akdenizde, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2020, Şubat 28). Sayı: 58, 28 Şubat 2020, Doğu Akdeniz'deki Sondaj Faaliyetlerimiz Nedeniyle Avrupa Birliği'nin Aldığı Yapıtırım Kararına İlişkin Listenin Onaylanması Hk., https://www.mfa.gov.tr/no_58_-dogu-akdeniz-sondaj-faaliyetlerimiz-hk.tr.mfa, (Erişim tarihi: 13.08.2023).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). Dışişleri Bakanlığının 2023 Yılı Mali Bütçe Teklifinin TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2023). "Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası", <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.08.2023).
- U.S. Energy Information Administration. (2013). Overview Of Oil And Natural Gas In The Eastern Mediterranean Region, Washington DC: U.S.AYI: Energy Information Administration.
- Ünay, S. (2010). "Economic Diplomacy For Competitiveness, Globalization And Turkey's New Foreign Policy", Perceptions, Cilt: 15, Sayı: 3-4, ss. 21-47.
- Welsh, C. (2023). "Russia, Ukraine, and Global Food Security, A One-Year Assessment", <https://www.csis.org/analysis/russia-ukraine-and-global-food-security-one-year-assessment>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).

- Yeni Şafak. (2023). "NATO Üyesi En Güçlü Ülkeler, Türkiye Zirveye Yaklaşıyor", <https://www.yenisafak.com/foto-galeri/ekonomi/turkiye-natonun-en-guclu-kacinci-ulkesi-turkiyenin-askeri-personelinin-sayisi-kac-turkiyenin-savunma-butcesi-ne-kadar-4517099/1>, (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Yeşiltaş, M. S. (2022). "Türk Dış, Güvenlik ve Savunma Politikalarının Doktriner Değişimi", <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-dis-guvenlik-ve-savunma-politikalarinin-doktriner-degisimi/2738309>, (Erişim Tarihi: 03.08.2023).
- Yüce, M. (2022). "Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları 1. Zirvesi ve Türk Dünyasına Etkisi", <https://www.setav.org/turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-1-zirvesi-ve-turk-dunyasina-etkisi/>, (Erişim Tarihi: 04.08.2023).

